
Een dimensie méér!

Voor uitstekende dienstverlening
tegen competitieve prijzen

ELECTRABEL

elektriciteit, aardgas, TV/FM-signalen

FORUM

Sylvain Plasschaert *

Ontstaan en verval van de communistische planeconomie

Dit artikel behandelt eerst bondig het ontstaan van de planeconomie, de beginselen en de werking van een orthodoxe centraal geleide economie, de tekortkomingen van het systeem. Na een verklaring voor de ineenstorting van de centraal geleide economieën in 1989 geeft de auteur een overzicht van de noodzakelijke heroeringen, met de problemen die daarmee samenhangen. Hij geeft ook enkele voorzichtige vooruitzichten voor de ontwikkeling van de centraal geleide economie naar een markteconomie. In zijn conclusie licht hij de rol van en de mogelijkheden voor het westerse bedrijfsleven toe.

Inleiding

In 1989 stierf het communisme in Centraal- en Oost-Europa verrassend een plotse dood:

- als *economisch systeem*. De centraal geleide economie wordt verlaten en men schakelt (moeizaam) over naar een markteconomie.
- als *politieke structuur*. Niet- (en anti-) communistische partijen zijn via verkiezingen aan de macht gekomen. Communistische partijen hervormen zich en/of hebben het monopolie van de politieke macht (een leninistisch beginsel) moeten loslaten.
- als *levensbeschouwing*, die een nieuwe maatschappij zou uitbouwen, mede als gevolg van de omvorming van de mens tot een minder

* Universitaire Faculteiten Sint-Ignatius te Antwerpen (UFSIA). Dit artikel is de bijgewerkte tekst van de inleiding tot een studiedag over Hongarije, Tsjechoslowakije en Polen, die georganiseerd was door Kluwer Opleidingen en plaats had op 20 oktober 1990.

"Voor het eerst in de geschiedenis van ons land gaat het niet om een programma van verbetering van het bestaand systeem. Wij willen het economisch systeem wijzigen; wij willen een markteconomie opbouwen in Polen – laten we eraan toevoegen: een sociale markteconomie."

Thaddeus Mazowiecki, 18 januari 1990

egoïstisch wezen. Van deze droom is niets terechtgekomen, en de toekomst zal hem zeker niet waarmaken;

Dit artikel behandelt achtereenvolgens kort het ontstaan en de werking van de centraal geleide economie, de tekortkomingen die de crisis van de centraal geleide economie verklaren, en de problemen in verband met de overgang naar een nieuw systeem. Ook wijzen we op enkele mogelijkheden inzake export en directe investeringen voor westerse ondernemingen.

Uiteraard kunnen we in dit artikel niet streven naar volledigheid. Deze uiteenzetting heeft derhalve het karakter van een synthese. Evenmin wordt een poging ondernomen om het scenario (of de scenario's, want de situatie verschilt van land tot land) van de overgang naar de markteconomie te schetsen.

Overigens is de toekomst in nevelen van onzekerheid gehuld. Met name in de Sovjetunie zijn de vooruitzichten onrustwekkend. De oplossing van politieke problemen – het politieke achteruitdringen van de conservatieven en het streven van veel republieken naar verregerende autonomie – lijkt wel een voorafgaande voorwaarde om de economische teloorgang tot stilstand te kunnen brengen. Ook volgen de gebeurtenissen elkaar zo snel op dat het erg moeilijk is de situatie van vandaag helemaal getrouw te weerspiegelen.

I. Hoe de planeconomie tot stand kwam

Evenmin zoals er nu een uitgeteste blauwdruk ter beschikking staat voor de overgang van een centraal geleide naar een markteconomie, bestond er een duidelijke blauwdruk voor de invoering van de centraal geleide economie. Marx was een criticus van het (toenmalige) kapitalisme, maar hij geeft weinig aanknopingspunten voor de opbouw van een communistische economie. Wel beschouwde hij de markt als chaotisch en onderhevig aan felle conjunctuurschommelingen. Ook werd de privé-eigendom van produktiemiddelen en de concentratie ervan in

handen van een klein aantal kapitalisten beschouwd als de grondoorzaak van de kwalen van het kapitalisme, vooral van de "uitbuiting" van de massa's proletariërs, en van de volgens hem onvermijdelijke ineenstorting van het kapitalistisch systeem.

Toen Lenin in 1917 de macht had gegrepen en zich moest verweren tegen contrarevolutionaire legers (gesteund door westerse landen), stelde hij de markt buiten werking. Een "oorlogseconomie" werd ingevoerd, gebaseerd op nationalisering, mobilisering en rechtstreekse opeising van de produktie, vooral in de landbouw. Omdat deze aanpak desastreus bleek, bekende Lenin zich in 1921 tot de "Nieuwe Economische Politiek". Die voerde gedeeltelijke (her)privatisering in, met name in de landbouwsector, wat vrij vlug goede resultaten opleverde. Men kan enkel gissen of Lenin, als hij niet jong was gestorven in 1924, deze mildere vorm van communisme zou hebben voortgezet dan wel geëvolueerd zou zijn in de richting van een hard collectivisme en een echte centraal geleide economie.

Dat bereikte Stalin in 1928, toen de landbouw op meedogenloze wijze werd (kapot) gecollectiviseerd. De boerengezinnen werden ingekapseld in de kolchozen, het eerste vijfjarenplan werd opgesteld en de centraal geleide economie was een feit. Aan deze beslissingen is in de Sovjetunie evenwel een levendige discussie voorafgegaan. Onder meer Boukharine en Preobrazjenski, nochtans medeauteurs van het *ABC van het Communisme*, hadden daar weldra een andere visie op, alhoewel beiden een snelle industrialisatie als hoofddoelstelling poneerden. Boukharine wilde de boeren ontzien, terwijl Preobrazjenski de "accumulatie", d.i. het sparen van investeerbare bedragen voor de industrialisatie, wilde afdwingen ten koste van een hogere consumptie en van de boeren. Stalin zou Preobrazjenski's standpunt doordrukken (Carrère d'Encausse, 1972).

Als pijlers van de intellectuele onderbouw van de centraal geleide economie kunnen we de volgende ideeën vermelden.

- De nationalisering van de produktiemiddelen zal de "contradictie" tussen de "produktiekrachten" en de "produktiestructuur", d.i. het economisch systeem, opheffen. Scherpe mededinging en uitbuiting zullen worden vervangen door coöperatie tussen gelijkberechtigden; de bedrijven horen nu immers toe aan de hele natie.
- In plaats van een chaotische markt te hebben, zal planning toelaten de economie efficiënt te besturen, ook op het microvlak, d.i. inzake

het beleid van de (staats)ondernemingen. Verspilling, die zich uit in onvrijwillige werkloosheid en in overcapaciteit, zal worden verhindert. Planning zal het o.m. mogelijk maken rationeler te beslissen over investeringen, omdat men vanop een hoger vlak dan dat der afzonderlijke ondernemingen een beter overzicht heeft van de investeringsbehoeften en beter prioriteiten kan bepalen.

- In het kader van de centraal geleide economie is de afzonderlijke onderneming slechts "een kraal in een abacus" (Chinees telraam), zoals een Chinees econoom het formuleerde. Elke onderneming vormt slechts een onderdeel van de nationale economie, die als één grote onderneming kan worden beschouwd, aldus Lenin. De ondernemingen vormen wel afzonderlijke boekhoudkundige entiteiten, maar in economisch opzicht veel minder. Of ze winst maken, is bijkomstig. Desnoods worden verliezen via subsidies bijgesteld, mits het financiële evenwicht op het niveau van de hele natie maar bewaard blijft.

Na de tweede wereldoorlog werd de centraal geleide economie ingevoerd in de landen van Oost- en Centraal-Europa, over het algemeen volledig naar het Sovjetmodel. In het zog van de Russische troepen grepen de communisten de macht en installeerden ze een hard regime.

II. De economie in een orthodox communistisch stelsel

Wij richten hier onze aandacht op een centraal geleide economie van stalinistische snit.

A. Beginselen

De beginselen van een orthodox communistisch stelsel kunnen als volgt worden samengevat.

- Uitschakeling van privé-eigendom van de produktiemiddelen in de industrie, de groothandel maar ook de kleinhandel en de (overigens verwaarloosde) dienstensector.
- Collectivering van de landbouw. De landbouw is vooral gestructureerd in kolchozen. Deze impliceren niet enkel het collectieve bezit van de landbouwgronden maar - wat relevanter is - de collectieve uitbating van de landbouwfunctie. Daarnaast bestaan er ook staatsboerderijen of sovchozen.

- Bij de besteding van middelen heeft de uitbouw van de zware industrie voorrang op de lichte industrie, de diensten en de landbouw. De bedoeling was de economische en sociale achterstand van de Sovjetunie op het Westen zo vlug mogelijk ongedaan te maken.

- Een vrij gesloten economie. De Ricardiaanse leer van de "comparatieve voordelen" tussen landen werd verworpen. Toegegeven, de Verenigde Staten, China en ook Rusland hebben een relatief gesloten economie omdat zij, wegens hun omvang, veel zelf kunnen produceren. Maar ook relatief kleine centraal geleide economieën zijn in hoge mate autarkisch. Dat volgt uit de imperatieven van de planning: gedecentraliseerde beslissingen inzake export en import zouden de centrale planning in de war sturen. Vandaar dat slechts wordt geëxporteerd voor zover de planners invoerbehoeften hebben vastgesteld, terwijl in de westerse landen de export wordt bevorderd om méér te kunnen invoeren. Daaruit volgt ook dat de samenstelling en de kwaliteit van de export wordt verwaarloosd. Centraal geleide economieën hebben moeite om competitieve produkten op de wereldmarkten af te zetten. Rusland b.v. voert in wezen grondstoffen, waaronder aardgas, uit.

De Comecon heeft wel enige specialisatie binnen de partners betracht. Die berustte echter grotendeels op politieke gezichtspunten. De handel tussen landen met een centraal geleide economie is overigens in wezen een ruilhandel binnen bilaterale clearing-akkoorden. De Comecon heeft de implosie van de communistische regimes niet overleefd. De vroegere lidstaten voeren momenteel handel in converteerbare munten en wensen zich in te schakelen in de wereldeconomie.

B. De centraal geleide economie

De centraal geleide economie is de eigenlijke kern van een communistisch economisch stelsel. Men kan zich inderdaad een "socialistische markteconomie" voorstellen, waarin de bedrijven aan de staat zouden toebehoren maar autonoom de economisch relevante beslissingen zouden nemen volgens de beginselen van de markteconomie.

Tabel 1 bevat een bondige vergelijking van de hoofdverschillen tussen een centraal geleide economie en een gedecentraliseerde markteconomie. We merken op dat elk systeem zijn interne logica en consistentie heeft. Het is echter duidelijk gebleken dat de centraal geleide economie geen toekomst heeft, omdat zij in het verleden zo inefficiënt functioneerde.

Tabel 1
Kenmerken van industriële bedrijven in alternatieve economische systemen

Variabelen	Centraal geleide socialistische economie	Gedecentraliseerde, kapitalistische economie
Eigendom	De staat	Privé-aandeelhouders
Doelstellingen	Bereiken van output-streefcijfers en andere targets	In principe, maximisering van winsten
Beslissingsmodel	- Verticaal - Hiërarchisch	- Horizontaal - Contractueel
Beslissingen over - producten - inputs, incl. arbeid - verkoopkanalen - prijzen	Plancommissies en hun "bureaus"	Managers (+ beheerraad, benoemd door aandeelhouders)
Mededinging	Vrijwel geen	Aanzienlijk, via prijs- en kwaliteitsvariabelen
Winsten	Ook gepland (op kosten-plus basis)	Functie van - produktiekosten - prijs - marktvraag

Bron: Sylvain PLASSCHAERT, *Wijzigingen in het financieel beleid van staatsondernemingen in de Volksrepubliek China*, Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen, Mededelingen der Zittingen, nieuwe reeks, 1987, blz. 135.

Alle economisch relevante beslissingen op ondernemingsvlak worden genomen door planningbureaus. Het betreft beslissingen in verband met de produktieportfolio, de afzetkanalen, de aanvoerkanalen voor inputs, de benodigde inputs (o.m. arbeid), de prijzen van output en input (en bijgevolg ook de "winst", die een toeslag vertegenwoordigt boven de produktiekosten) en de investeringen. Die beslissingen worden, in dit systeem van directieve planning, opgevolgd en uitgevoerd door de bedrijfsleiders.

We vermelden slechts enkele van de vele implicaties van dit besturingsmodel.

- De bedrijfsleider heeft een vrij passieve taak. Van hem worden geen schumpeteriaanse strategische beslissingen verwacht. Hij is veeleer een bedrijfslijder. *The Economist*, nooit om een pittige uitspraak verlegen, noemde hem onlangs "the glorified production clerk"... Wel be-

steedt de bedrijfsleider veel tijd aan negotiatie met de planningbureaus over de streefcijfers die hem worden opgelegd en die hij en zijn werkrachten niet graag zien stijgen.

- Het systeem is in wezen in fysische termen uitgestippeld. Elk bedrijf moet een vooropgesteld produktiecijfer halen.
- De fysische goederenstroom tussen de verschillende ondernemingen is vervat in materiële balansen. Een materiële balans is een input-outputmatrix die door de planningbureaus is opgesteld in hoeveelheden goederen.
- Winstmaximisering is geen belangrijke doelstelling. Wel is gebleken dat de bedrijven (en ook de centrale of subcentrale overheden, die de ondernemingen controleren) de neiging vertonen om hun investeringen op te voeren. Kornai noemt dit "investeringshonger".
- De financieringsfunctie binnen de staatsonderneming is gedegradeerd tot een boekhouderstaak, waarbij de betalingen in verband met de reële goederenstromen tussen industriële en commerciële staatsbedrijven worden geregistreerd.
- Alle winst - en in een streng orthodox model ook de (overigens vrij bescheiden) afschrijvingen - vloeit naar het overheidsbudget. Daaruit worden dan ook de gelden voor investeringen ter beschikking gesteld.
- Ook de marketingfunctie in de onderneming bestaat in feite niet. De afzet is immers al verzekerd.

III. Gebreken van de centraal geleide economie

De centraal geleide economie vertoont een lange lijst gebreken. Recent is het inzicht gegroeid dat deze tekortkomingen in wezen "congenitaal" zijn. Dit betekent dat ze uit het systeem zelf voortvloeien en niet kunnen worden toegeschreven aan fouten bij de toepassing van de blauwdruk of aan voorbijgaande factoren. We vatten de tekortkomingen van de centraal geleide economie in enkele punten samen.

De *planning* verloopt moeizaam en gebrekkig zodra de economie enige complexiteit vertoont. Zelfs met reusachtige computers zou de planning de vele beslissingen inzake het produktieproces niet met de vereis-

te precisie kunnen nemen. Daarom verloopt de planning voor grote groepen van goederen. Nochtans zijn voor een efficiënte productie nauwkeurige specificaties vereist.

Er komen onvermijdelijk fouten in het systeem van de *materiële balansen*, mede omdat complementaire diensten, met name vervoer, moeten worden bestreken. De bedrijven hebben dikwijls moeite om de vereiste inputs qua kwantiteit en kwaliteit toebedeeld te krijgen via de officiële planningkanalen. Vandaar de neiging:

- om hoge voorraden inputs aan te leggen
- om zelf binnen het bedrijf een aantal inputs te produceren (deze "self-sufficiency" staat vanzelfsprekend haaks op de specialisatie tussen bedrijven)
- om door afspraken buiten de planning toch de nodige inputs te verkrijgen, o.m. door ruilhandel met andere ondernemingen.

Met andere woorden: "*planmakerij*" geeft aanleiding tot "*plantrekkerij*", opdat het systeem zou kunnen blijven aanmodderen. Maar als er in één schakel iets fout loopt, verwekt dit breekpunt meestal een domino-effect bij andere bedrijven.

Verder is er de gebrekkige *motivering*. De bedrijfsleiding heeft een in wezen passieve rol. Er heerst volledige tewerkstelling, in feite "overfull employment". De arbeiders zijn zeker van de vastheid van betrekking, behalve bij een zeer zware fout (of bij dissidentie..., lees de *Mémoires* van Andrei Sacharov). Het bedrijf kan niet failliet gaan: verliezen worden in principe bijgepast. De arbeidsproductiviteit is laag, mede omdat de kapitaaluitrusting van een vorige generatie is.

De *technologische achterstand* is paradoxaal, aangezien de centraal geleide economieën een hoge spaar- en investeringsquote bereiken. Het aantal ingenieurs per 100.000 inwoners overtreft doorgaans dat van de westerse landen en de Sovjetunie heeft toch enkele grote technische prestaties op haar actief, b.v. de Spoetnik en de ruimtevaart. Het planmechanisme weerhoudt de bedrijfsleiding er echter van om risico's te nemen door nieuwe produktiemethodes uit te proberen; die zouden immers arbeid vervangen. De afschrijvingsquotes zijn laag. De centraal geleide economieën zijn introvert: het gebrek aan contacten met het buitenland vertraagt de verwerving van recente technologie.

De centraal geleide economie is gestroomlijnd om de plan-targets (essentieel in hoeveelheden) te bereiken en te overtreffen. Kwaliteit of produktifferentiatie spelen veel minder een rol. De verbruiker heeft weinig of geen inspraak. De vele uren die aan winkelen worden besteed of,

erger, de lange rijen die aanschuiven voor halfllege winkels, zijn een vorm van verborgen inflatie, d.i. dat er meer vraag is dan geschikt aanbod.

Ondanks de materiële balansen is de centraal geleide economie in wezen, met de woorden van Kornai, een "shortage economy". Sommige goederen zijn in overdreven massa aanwezig, andere inputs ontbreken. Consumptiegoederen en -keuze zijn beperkt.

De bedrijven bevinden zich fundamenteel in een monopolie- of monopolioïde positie. Ze zijn ook met elkaar verbonden, voor de aankoop van inputs of de verkoop van outputs. Ze hebben in wezen geen keuze om zich te richten tot een andere tegenpartij. De banden van de onderneming zijn ook essentieel verticaal, d.i. met andere eenheden, b.v. binnen hetzelfde ministerie. Er zijn weinig horizontale transacties, d.i. met bedrijven in andere gewesten of republieken.

In dit *extensieve ontwikkelingsmodel*, dat berust op de inzet van zoveel mogelijk produktiefactoren, wordt weinig aandacht besteed aan de produktiviteit van die produktiefactoren. De centraal geleide economie verspilt hulpbronnen op grote schaal; ze verbruikt b.v. relatief veel energie. De investeringen zijn meestal suboptimaal. De ratio kapitaal / output is overigens tijdens de jaren tachtig in bijna alle landen van het vroegere Oostblok gestegen. Dit betekent dat de efficiëntie van de investeringen er nog verder achteruit is op gegaan.

Het economisch beleid is ondergeschikt aan *politieke imperatieven*. In de ondernemingen fungeren cellen van de communistische partij. De lokale secretaris is veelal machtiger dan de directeur van de onderneming, die overigens meestal zelf tot de nomenclatura behoort. De opbouw van een militair apparaat in de Sovjetunie, en elders, heeft veel middelen opgeslorpt. Officiële statistieken waren veelal niet beschikbaar en weinig betrouwbaar, mede omdat de rapporterende ondernemingen niet de juiste cijfers overseinden. De groeicijfers die de centraal geleide economieën plachten voor te leggen, zijn overigens aanzienlijk overtrokken.

Om *ecologische* neveneffecten bekommerde men zich weinig. Zulks is gedeeltelijk te wijten aan de voorkeur voor zware industrie, met haar *smoke-stack* fabrieken. Een vervuilende staalfabriek in de kunststad die Krakau is...

IV. Economische hervormingen

A. Hoe is de implosie te verklaren?

Dat de centraal geleide economieën zo snel in elkaar zijn gestort, was voor iedereen een verrassing. Niemand heeft dit kunnen voorspellen. Volgens de officiële groeicijfers van de materiële produktie hadden de centraal geleide economieën trouwens, over een langere periode beschouwd, een sneller groeiritme verwezenlijkt dan de westerse landen. Zelfs degenen die de gebreken van het systeem scherp hebben blootgelegd, dachten dat de economie, zij het steeds moeizamer, zou voortpakken, mede wegens de overheersende rol van de Communistische Partij en wegens de greep van het Kremlin op de satellietlanden. Dat de economie van de DDR, het verst gevorderde lid van de Comecon, zich bij de val van de Berlijnse Muur en van het regime in zo'n benarde toestand bleek te bevinden, is tekenend.

Het is duidelijk dat het loslaten door hervormer Gorbatsjov van de Brezjnev-doctrine ten opzichte van de satellietstaten een *noodzakelijke voorwaarde* is gebleken voor de snelle wijzigingen in de voormalige communistische landen. Deze factor was echter geen voldoende voorwaarde.

Vanzelfsprekend heeft de politieke factor, alles samen genomen, de hoofdrol gespeeld. Het communisme werd in Midden- en Oost-Europa door de Sovjets ingevoerd; vooral tijdens de eerste jaren na 1948-1949 was de repressie hevig. Om zich te handhaven heeft het regime niet enkel de steun van het Sovjetleger gekregen, maar heeft het ook, via verlikking en verdachtmakingen, een scherpe controle op de meningsuiting afgedwongen. Dat had wantrouwen en apathie bij de bevolking tot gevolg. Het verschil in levensstandaard tussen Oost en West heeft uiteraard ook de verzuchting naar vernieuwing gestuwd.

Dit betekent geenszins dat niet werd geprobeerd, reeds vrij lang geleden, in een aantal centraal geleide economieën economische hervormingen te realiseren om aan een aantal kwalen te dokteren. Dat was ook het geval in de Sovjetunie (Berliner, 1988). Denk aan Liberman, die omstreeks 1965 financiële targets, met name de winst, in de ondernemingen centraal wilde stellen in plaats van fysische produktietargets. Vooral de hervorming van 1968 in Hongarije, met de invoering van een "Nieuw Economisch Mechanisme", was belangrijk. Daardoor werd het bedrijfsbeleid in principe losgekoppeld van de planbureaus. Deze hervorming bleef echter tweeslachtig, omdat de logica van de marktecono-

mie niet werd doorgetrokken naar de noodzaak van financiële discipline. Ook de hervormingen onder Deng Xiao Peng in China na 1979, meer bepaald in de landbouw, hebben ongetwijfeld de evolutie van de denkbeelden beïnvloed.

B. Wat hervormen?

Opvallend is hoe snel de geesten recent zijn gerijpt. De overtuiging dat de hervorming allesomvattend moet zijn en snel moet plaatshebben, wordt vrij algemeen gedeeld. Ongeveer drie jaar geleden dacht b.v. de toen toonaangevende topadviseur van Gorbatsjov, Aganbegyan (1988), dat een vrije markt moest worden ingevoerd voor eindprodukten maar niet voor produktiefactoren. Momenteel wordt gesteld dat ook de kapitaal- en de arbeidsmarkt moeten worden geliberaliseerd. Een goed functionerende kapitaalmarkt, en die omvat in de eerste plaats een efficiënt en onafhankelijk bankwezen, is nodig opdat ondernemingen rationele investeringsbeslissingen zouden kunnen nemen (Brus en Laski, 1989). Een Russische hervormingsgezinde sociologe, Savlatskaya, zei enkele jaren geleden dat "50 % zwangerschap niet mogelijk is"... De Poolse "big bang" vanaf 1 januari 1990 wordt derhalve een belangwekkend experiment, dat vooralsnog enkele opmerkelijke successen heeft geboekt, meer bepaald het indijken van de hyperinflatie.

De agenda voor hervormingen ziet er indrukwekkend uit.

1. Essentieel is dat de ondernemingen worden bevrijd van de rechtstreekse betutteling door de planbureaus. Zij moeten ook op eigen financiële benen kunnen functioneren. Zij moeten winstmaximalisering nastreven. Faillissementen moeten mogelijk zijn.
2. Concurrentie tussen bedrijven moet worden waargemaakt. Deze bepaalt overigens het succes van de privatisering. Daartoe moet men overgaan tot de splitsing van grote concerns. Ook invoer kan de concurrentie aanwakkeren (maar dat botst op het tekort aan deviezen). Zoals de ervaring in de vroegere DDR aantoont, kunnen de andere landen niet zonder protectionisme van hun bedrijven, omdat deze de internationale concurrentie niet aankunnen.
3. De "waarheid van de prijzen" moet worden ingevoerd. Deze zijn niet rationeel, met lage prijzen voor grondstoffen en hoge prijzen voor duurzame verbruiksgoederen. Bovendien zijn de omzetbelastingen in centraal geleide economieën extreem gedifferentieerd en missen ze blijkbaar economische rechtvaardiging.

4. Uit het vorige punt volgt de afschaffing van de vele en aanzienlijke subsidies aan producenten en consumenten, die een zware last leggen op het staatsbudget.
5. De gesloten economie moet worden opengetrokken. Buitenlandse handel is niet langer het monopolie van enkele staatsinstellingen. Bedrijven moeten in principe zelf het exportpad op kunnen gaan. Buitenlandse investeringen worden nu, meer dan vroeger, aangehouden, zelfs in 100 % eigendom. Men wil zo vlug mogelijk de convertibiliteit van de lokale munt invoeren – zij het slechts een "interne", d.i. de mogelijkheid voor ingezetenen om de lokale munt om te zetten in harde deviezen – om onder meer de prijsstructuur van de eigen produkten beter te laten aansluiten bij de internationale prijzen. In Polen en Hongarije is dat al verwezenlijkt.
6. De privatisering van de staatsondernemingen is nu een heet hangijzer geworden, én een moeilijk probleem. Alhoewel een markteconomie ook zou kunnen functioneren zonder privatisering van de grote bedrijven, wordt nu in diverse "landen in overgang" de privatisering nagestreefd.
7. Macro-economische beleidsinstrumenten, met name de monetaire politiek (door een onafhankelijke centrale bank) en een nieuw fiscaal systeem, moeten worden ingevoerd om de economie op indirecte wijze te sturen en niet door rechtstreekse controle op de producenten.

Dit economisch programma vereist ook een diepgaande wijziging in de politieke en economische instellingen en in het beleidspersoneel. (Zal de nomenclatura, vooralsnog de enigen met beleidservaring, het spel eerlijk meespelen of het saboteren?) De mensen waren gewoon dat staat en partij hun voorhielden wat ze moesten doen; er is geen brede "midden-stand"; management, zoals dat in het Westen wordt beoefend, is praktisch onbestaand. Deze omschakeling van de mentaliteit, ook bij de grote massa, is een van de grootste hindernissen bij de omvorming van het systeem.

C. Hoe en tegen welk ritme?

Bij de integrale invoering van een markteconomie rijst de vraag naar het geschikte ritme van de diverse deelhervormingen. Daarover bestaat geen eensgezindheid. Onvermijdelijk wordt het een zoeken en tasten,

omdat er geen enkele blauwdruk bestaat voor de overschakeling van een centraal geleide naar een markteconomie. Overigens verschilt de beginsituatie van de landen aanzienlijk. In Polen heerste een hollende inflatie; Polen en Hongarije gaan gebukt onder een zware buitenlandse schuld. Alhoewel de regeringen nu zijn gelegitimeerd door vrije verkiezingen, is hun cohesie op lange termijn niet vanzelfsprekend.

In praktisch alle landen, maar vooral die met een hoge inflatie, moeten structuurhervormingen samengaan met of worden voorafgegaan door "stabilisatiemaatregelen".

Moeilijke vragen zijn onder meer:

- wanneer de prijshervorming moet worden ingevoerd;
- hoe kan worden verhinderd dat het niet-gebruikte spaarvermogen de inflatie aanwakkert (in Polen heeft de drastische prijshervorming deze "monetary overhang" grotendeels uitgeschakeld);
- hoe, ondanks de onvermijdelijke inkrimping van de produktie wanneer de economie moet worden gestabiliseerd, toch vlug het aanbod in de economie kan worden aangezwengeld;
- hoe kan worden vermeden dat ondernemingen die zich nog grotendeels in een monopolioïde positie bevinden, aanzienlijke loonsverhogingen toestaan, die dan weer de inflatie aanwakkeren;
- hoe een sociaal vangnet kan worden gespannen bij de onvermijdelijke uitstoting van overtallige arbeidskrachten uit de industrie;
- hoe kan worden verhinderd dat staatsbedrijven, bij privatisering door inheemse (voormalige nomenclatura) of buitenlandse investeerders, voor een te lage prijs worden ingepalmd;
- hoe de omschakeling van de externe handel vanuit de Comecon naar de westerse markten moet verlopen, waar in converteerbare munten moet worden geopereerd en waar de kwaliteitseisen hoger liggen.

De vraag is onder meer of er wel voldoende tijd is om al deze hervormingen zo vlug te realiseren, ook al vereist de samenhang van de diverse deelaspecten van de markteconomie in principe dat men ze als geheel zou invoeren. Een typische illustratie: in de Sovjetunie heeft de omschakeling van winstoverdracht naar ondernemingsbelastingen het

tekort op de staatsbegroting doen stijgen van 2,9 % van het BNP in 1980 tot 13,1 % in 1989, omdat er nog geen modern fiscaal systeem functioneert. Het gevolg was een sterke inflatoire druk, aangezien dit tekort via geldschepping wordt goedge maakt.

D. Vooruitzichten

Vooruitzichten geven voor de ontwikkeling van centraal geleide naar markteconomieën blijft een waagstuk. Slechts enkele vragen en beschouwingen worden hier gegeven.

Zal het institutionele kader van nieuwe wetten en organisaties de economische hervormingen doelmatig steunen?

Het politieke toneel kan gedurende enkele jaren onstabiel blijven, omdat de partijen die de "zachte" revoluties hebben afgedwongen – Solidarnosc in Polen, het Bürgerforum in Tsjechoslowakije en het Democratisch Forum in Hongarije – in wezen "gelegenheidscoalities" vertegenwoordigen.

De huidige chaos in de Sovjetunie is verontrustend. Zal de economie zich kunnen herstellen? Zal Gorbatsjov de macht kunnen behouden en er dan toch in slagen de conservatieve politiek te verslaan en een snelle hervormingskoers te volgen? Toch is de terugkeer van een autoritair regime vanuit Rusland in de Oosteuropese landen ondenkbaar geworden. De etnische spanningen in de onmetelijke "Sovjet-unie" (?), het laatste kolonialistische imperium ter wereld, kunnen de economische hervormingen doorkruisen (Carrère d'Encausse, 1978).

Hoe lang zullen de bevolkingen de vrij zware offers bij de hervormingen en het uitzielen van het vroegere manke systeem verdragen? Er zijn immers veel onmiddellijke verliezers, terwijl de ontegenzeggelijke dividenden van de hervormingen nog in de toekomst liggen.

Er zijn echter ook positieve punten. Niet alleen is de democratie hersteld en komt de ontwapening tussen Oost en West op gang. Ook beschikken de voormalige communistische landen over een brede, zij het inefficiënte, industriële basis en liggen de professionele vaardigheden (maar vooralsnog niet de arbeidsinzet) op een vrij hoog peil.

V. De rol van het westerse bedrijfsleven

De landen van het vroegere Oostblok vertegenwoordigen niet onaanzienlijke binnenlandse markten, vooral indien de groei op dreef zou komen. Dat geldt potentieel uiteraard vooral voor de Sovjetunie. Deze markten hebben vooral behoefte aan uitrustingsgoederen om hun bedrijven te moderniseren. Ook moet de verouderde infrastructuur worden aangepast en is er behoefte aan de opleiding van managers.

De export naar die landen wordt echter aanzienlijk geremd door het gebrek aan deviezen. Compensatiehandel zal derhalve nog een tijd een rol blijven spelen, ondanks de nagestreefde overgang van de lokale munt naar convertibiliteit. Langlopende bilaterale of multilaterale kredieten, b.v. via de nieuwe ontwikkelingsbank, de BERD, zullen derhalve vereist zijn.

Naast export in strikte zin is er ook heel wat ruimte voor diverse samenwerkingsakkoorden en voor directe investeringen, eventueel via de overname van bestaande bedrijven in het kader van de privatisering. De diverse landen beginnen echter te reageren tegen een "uitverkoop" aan het buitenland tegen opruimingsprijzen, hetgeen inderdaad een nationalistische tegenreactie zou opwekken.

Kunnen deze landen, gezien de lage lonen, een platform vormen voor de export van arbeidsintensieve goederen? Dat is denkbaar in een aantal sectoren, mits de arbeidsproductiviteit wordt verhoogd, want niet het absolute loonniveau maar de loonkosten zijn relevant. Het zou dan wel niet de traditionele arbeidsintensieve goederen betreffen, zoals de confectienijverheid, omdat de loonkosten in sommige Aziatische landen ver beneden die van Oosteuropese landen liggen. Het kan wellicht wel voor sommige "rijpe" industrieën, zoals de autonijverheid, al kan het introduceren van Oosteuropese productie-eenheden op zichzelf de Japanse concurrentie niet overvleugelen.

Er zijn nog heel wat onzekerheden. Het juridisch kader is nog onvoldoende uitgekiend, alhoewel het snel wordt uitgebouwd. Er zullen nog enige tijd "lekken" blijven bestaan in de wetgevingen. "Rechten" en "plichten" vereisen derhalve de aandacht van de buitenlandse investeerder.

Anderzijds behoort een snelle omschakeling en groei van deze volkshuishoudingen binnen afzienbare tijd tot de mogelijkheden. Wie daar nu reeds, zij het geleidelijk en met omzichtigheid, een positie uitbouwt, kan later op deze markten een sterke plaats veroveren.

Enkele geraadpleegde werken

- AGANBEGYAN, A., *The Challenge: Economics of Perestroika*, Hutchinson, 1988.
BERLINER, J., *Soviet Industry from Stalin to Gorbachev: Essays on Management and Innovation*, Edward Elgar, 1988.
BRUS, W. en LASKI, K., *From Marx to the Market: Socialism in Search of an Economic System*, Clarendon Press, 1989.
CARRERE D'ENCAUSSE, H., *Lenine: la révolution et le pouvoir*, Flammarion, 1972.
CARRERE D'ENCAUSSE, H., *L'empire éclaté: la révolte des nations en URSS*, Flammarion, 1978.
KORNAL, J., *The Economics of Shortage*, North-Holland, 1980.
NOVE, A., *The Economics of Feasible Socialism*, George Allen & Unwin, 1983.
VAN BRABANT, J., *Een kwarteeuw socialistische economie in Oost-Europa*, De Nederlandsche Boekhandel, 1973.

Manuscript afgesloten op 31 mei 1991

Abstract

The Rise and Fall of Centrally Planned Economies

This article briefly sketches the rise of planned economies, the principles and the functioning of an orthodox centrally planned economic system as well as its shortcomings. After having explained why precisely the planned economies collapsed in 1989, the author summarizes the necessary reforms, together with the problems connected. He also gives a careful outlook concerning the development towards a market economy. In his conclusion he stresses the role of and the possibilities for western companies.

Studiecentrum voor Economisch en Sociaal Onderzoek

Vakgroep Transport en Ruimte

organiseert

i.s.m. Vlaamse Stichting Verkeerskunde

LOKALISATIE

Themadag over verkeer en het vestigingsplaatsgedrag
van gezinnen en bedrijven

Antwerpen - 24 september 1991

Programma

Referaten over :

- lokatiekeuze van bedrijven : recente bevindingen
- lokalisatie van commodity-trafiek in zeehavens
- lokalisatie na 1992
- woonplaatskeuze van gezinnen

Panelgesprek

Toespraak door E. Derycke, Staatssecretaris voor Wetenschapsbeleid

Inlichtingen

Secretariaat :

Studiecentrum voor Economisch en Sociaal Onderzoek
Prinsstraat 13
2000 Antwerpen

Tel. (03) 220 49 94